

DISCURS ȘI REPREZENTARE SOCIALĂ ÎN CRONICA LUI ION NECULCE: IMAGINEA GRECULUI

LILIANA HOINĂRESCU¹

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

DISCOURS ET REPRÉSENTATION SOCIALE DANS LA CRONIQUE DE ION NECULCE: L'IMAGE DU GREC

Resumé

Le but de cette étude est d'apporter une nouvelle perspective critique et analytique dans un domaine interdisciplinaire où s'entrecroisent la littérature comparée, l'histoire des mentalités, l'anthropologie et la psychologie sociale. En utilisant les concepts les instruments d'analyse de la pragmatique, rhétorique et théorie d'argumentation, nous nous proposons de relever les principales stratégies et procédés discursifs à l'aide desquels l'image du grec est reflétée dans la culture roumaine du XVIIIe siècle, à partir d'un texte classique, la chronique de Ion Neculce. Nous considérons qu'une telle analyse discursive intégrée peut ajouter une dimension nouvelle et profitable aux études d'imagologie historique et littéraire.

Mots-clé : discours, image, mentalité collective, idéologie, stéréotype, cliché, ethos, polyphonie, présuppositions.

1. Introducere

Constituită la intersecția unor discipline precum literatura comparată, istoria mentalităților, antropologia și psihologia socială, imagologia studiază structurile imaginare ale unei colectivități, reprezentările mentale prin care

¹ **Liliana Hoinărescu** este cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Este doctor în filologie al Universității din București, din 2005, cu teza *Structuri și strategii ale ironiei în proza postmodernă românească*, publicată, în 2006, la Fundația Națională pentru Știință și Artă a Academiei Române. Principalele domenii de interes: lexicologie și lexicografie, pragmatică lingvistică și literară, analiza discursului, analiza conversației, stilistică și poetică, teoria argumentării, semiotică. A publicat mai multe articole și studii în revistele de specialitate și în volumele colective ale unor manifestări științifice din țară și din străinătate și a coordonat volumul al IV-lea al *Micului Dicționar Academic (MDA)*. În prezent, lucrează la *Dicționarul Limbii Române (DLR)* și colaborează la diverse proiecte de cercetare privind analiza discursivă a limbii române; e-mail: liliana_hoinarescu@hotmail.com / lilianahoinarescu@gmail.com

aceasta se definește și se legitimează. Relația identitate/alteritate rămâne o temă privilegiată, adesea subliniată univoc, deși absolutizarea unei conceptualizări în termeni exclusiv dihotomici nu este agreată de toți cercetătorii. Ca domeniu instituit prin texte (ficționale sau non-ficționale)², imagologia nu poate face însă abstracție de metodele moderne de analiză literară în sens larg, în special de analiza discursului. În fapt, înainte ca această nouă disciplină să fie recunoscută și acreditată, fie ca ramură a științelor sociale³, fie a literaturii comparate⁴, studiile lui Mihail Bahtin privind limbajul ca actualizare discursivă, în relațiile sale cu reprezentările sociale și ideologia, precum și reflecțiile lui Roland Barthes asupra codurilor sociale și opiniei publice/comune (*doxa*)⁵ au creat un cadru metodologic pentru interpretarea ideologemelor, a imaginii mentale stereotipe formate în și prin discurs. Pe de altă parte, limbajul are nu numai capacitatea de a impune o reprezentare, ci și capacitatea de a o coda. Structurile mentale, prejudecățile și tabuurile sociale se dezvăluie în forme implicite, presupuse, dincolo de alegerile și configurațiile avansate intenționat de autor.

Pornind de la aceste premise teoretice, în articolul de față ne propunem să relevăm principalele mijloace discursive prin care imaginea străinului, în mod special a grecului, este reflectată în cultura română a secolului al XVIII-lea, în cronică lui Ion Neculce. Vom avea în vedere o analiză integrată a discursului, care va utiliza concepte din pragmatică, retorică și argumentare. Considerăm că o astfel de analiză aplicată, mai accentuat lingvistică, poate adăuga o dimensiune nouă și profitabilă studiilor de imagologie istorică sau literară.

2. Contextul ideologic

Imaginea grecului în cronică lui Neculce este una construită în termeni negativi. Este un aspect subliniat de majoritatea comentatorilor, care au evidențiat fie virulența perspectivei negative până la o atitudine xenofobă, fie talentul narativ cu care Neculce a știut să o disimuleze și să o convertească într-o direcție morală. Ar fi totuși simplist să reducem această reprezentare la una xenofobă prin definiție și să aplicăm aici criteriul arhetipal al „străinului” ca inamic, a cărui simplă imixtiune stârnește aprehensiune, teamă și resentimente. Grecul este o prezență constantă în cronică lui Neculce, el însuși grec după genealogie (doar bunica din partea mamei era bucovineancă) și având legături

² Vezi Amossy/Herschberg Pierrot 1997: 62-66, cap. *Texte, Imaginaire, Société*.

³ Imagologia istorică a fost recunoscută oficial ca disciplină în 1985 la Stuttgart, în cadrul celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice.

⁴ Pentru relația dintre aceste discipline, vezi Duțu 1982, Pageaux 1994.

⁵ Vezi Barthes 1957, *apud* Amossy/Herschberg Pierrot 1997: 63: «La doxa, c'est l'Opinion publique, l'Esprit majorité, le Consensus petit-bourgeois, la Voix du Naturel, la Violence du Préjugé.»

strânse cu familia Cantacuzinilor (mama sa, Catrina Cantacuzino, era fiica vistiernicului Iordache Cantacuzino)⁶. În aceste condiții, chiar termenul antigrecism devine unul inexact și anacronic. De aceea, se cuvine să definim, în linii generale, contextul mental și ideologic în care se produce disocierea *noi* versus *ceilalți*.

Știm că Neculce opune în cronica sa boierii și domnitorii „pământenii” celor străini, adică greci. Termenul „pământean” trebuie înțeles nu în sens etnic, Neculce fiind el însuși născut din părinți de origine greacă, ci în relație cu modul în care cei desemnați astfel se raportau la țară: interveneau aici atât considerente obiective (dacă se născuseră în Țările Române, dacă cunoșteau limba și obiceiurile), dar și subiective (o atitudine favorabilă boierimii locale, politica fiscală promovată, criteriile la care Neculce este deosebit de sensibil). Legitimitatea nu este așadar conferită de distincția etnic român vs. etnic grec, ci de distincția autohton „pământean” vs. non-autohton, grec țarigrădean⁷. Ea se poate traduce sub forma unei lupte de interese între primii veniți, grecii împământenii, și ultima generație de greci, încă neasimilată.

Este interesant de văzut cum se raportează Neculce la ceilalți străini pe care îi invocă. Aceștia sunt desemnați cel mai adesea în termeni generici, neangajanți: Svedul, Turcul, Moscalul, Neamțul, Franțuzul. Obligat să trăiască în exil, în suita domnitorului Dimitrie Cantemir la curtea lui Petru cel Mare, Neculce descrie starea de pribeag fără resentimente, considerând-o drept o formă obiectivă de suferință morală a celui nevoit să-și părăsească țara și să depindă de bunăvoința străinilor. Cu totul altfel stau lucrurile, după cum știm, când este vorba de greci. Grecii sunt indivizi de mijloc, cu un statut mutabil, ei pot deveni oricând autohtoni printr-o atitudine corectă și prin mezalitanțe, sau pot rămâne străini, când acționează în favoarea lor și a grupului din care fac parte, în opoziție cu interesele boierimii locale. Disocierea de clasă socială este la Neculce la fel de tranșantă, mojiicii sau prostimea fiind priviți cu dispreț, iar măsurile domnitorilor străini în favoarea oamenilor de rând tratate cu rezervă și chiar cu ostilitate.⁸

Pentru Neculce, străinul este cel care se opune aristocrației locale. El poate fi un alogen sau un autohton. În epoca sa, alogeni amenințau interesele și privilegiile acestui grup, de aceea grecii devin ținta comentariului său devalorizant. Nu este de altfel nimic nefiresc pentru aristocratul medieval să identifice interesele țării sale cu interesele clasei conducătoare, din care el însuși făcea parte.⁹

⁶ Mazilu 1991: 48; 2005: 155.

⁷ Și în *Letopiseșul Cantacuzinesc* se face distincția între Cantacuzini „boieri pămâtenii” și grecii veniți de curând în țară (Mazilu 1991: 48).

⁸ Vezi și comentariul făcut de Gabriel Ștrempel (1982: 86), în *Introducerea* ediției din 1982.

⁹ Vezi Georgescu (1992: 128): „Cele dintâi texte aveau de obicei tendința de a confunda patriotismul cu interesele boierilor și patria cu statul boieresc- [...]”.

3. Retorică și argumentare

3.1. *Ethosul ca strategie discursivă. Construcția identității prin discurs*

În această secțiune, vom ilustra mijloacele retorice și discursive cu ajutorul cărora Neculce își construiește identitatea discursivă, mai ales ethosul de credibilitate, esențial pentru discursul istoriografic. Distincția tripartită *ethos, logos, pathos* a fost, după cum se știe, stabilită de Aristotel, atunci când vorbește despre „cele trei feluri de dovezi procurate cu ajutorul discursului” (*Retorica I*: 1356 a). Logosul este partea rațională a construcției retorice, în timp ce ethosul și pathosul, dispuse simetric pe axa enunțiativă, cuprind tehnicile de persuadare care acționează pe cale psihologică sau emoțională. Ethosul se referă la mijloacele care asigură construcția imaginii de sine a oratorului – credibilitate, competență, bună-credință –, în timp ce pathosul include mijloacele prin care se exploatează reacțiile afective ale auditorilor.

S-a făcut legătura dintre ethos și imaginarul social. Chestiunea identității discursive este filtrată de reprezentările sociale: „nu există altă realitate a subiectului vorbitor decât aceea permisă de reprezentările care circulă într-un grup social dat, reprezentări configurate în structuri imaginare «sociodiscursive»” (Charaudeau 2005: 90, trad. noastră). Ethosul se referă la o „corporalitate subiectivă”, este o proiecție pe care oratorul, cronicarul politic în cazul nostru, o configurează, proiecție care se adaptează așteptărilor și reprezentărilor mentale ale unui anumit public.

Ethosul de credibilitate diferă, așa cum a fost subliniat, în funcție de tipul discursiv. Pentru autorul unui discurs istoriografic, credibilitatea este presupusă, spre deosebire de discursul politic unde informațiile transmise trebuie să se dovedească exacte (cf. Charaudeau 2005: 92).

Câteva dintre strategiile de construire a ethosului de credibilitate vor fi discutate în cele ce urmează.

3.1.1. Angajamentul etic. Sinceritatea și buna-credință a cronicarului trebuie să fie probate prin diverse competențe: seriozitate, cunoștințe, legitimitate. Pe lângă acestea, angajamentul direct luat de narator privind veridicitatea datelor istorice, precum și obiectivitatea evaluărilor sale are un efect persuasiv de ordin moral și emoțional asupra receptorilor:

- (1) „[...] iară de la Duca-vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vidè, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris sân-gur, dintru a sa știință, cât s-au tâmplat de au fost în viața sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa. Deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul meu, să priimiți, să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tâmplat, cu

adevăr s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte întru adevăr s-au scris” (p. 4).

Se stabilește astfel un pact de încredere sau de credibilitate între cronicar și cititor; un astfel de angajament creează o emoție și o impresie favorabilă asupra receptorului, chiar dacă naratorul nu este întotdeauna sincer. În literatura istoriografică premodernă (de altfel, și în cea ficțională) un astfel de pact de încredere nu era presupus, ci trebuia instituit prin lungi protocoale discursive în care scriitorul își motiva demersul și încerca să obțină bunăvoința cititorilor. *Predoslovie* sau *Cuvântul către cititori* erau secvențe paratextuale obligatorii, cu un rol pragmatic precis (cf. Genette 1987: 256).

3.1.2. *Dubla legitimitate. Raportarea la tradiție.* Legitimitatea era o condiție importantă pentru orizontul de așteptare al publicului din secolul al XVIII-lea, o epocă în care cronicarul trebuie să se dovedească un membru activ al comunității, un bun cunoscător al tradițiilor acesteia. În *Predoslovie*, secvență cu caracter metadiscursiv¹⁰, Neculce se situează explicit, într-o dublă descendență: savantă, amintind de cronicile anterioare ale lui Ureche, Miron Costin și Nicolae Costin, dar și populară, prin includerea documentului oral, folcloric. Această dublă legitimitate asigură autoritatea și seriozitatea vocii discursive¹¹. Pentru publicul lui Neculce, aflat într-o perioadă premodernă sau prepozitivistă, desigur forța persuasivă a cuvântului transmis de tradiție era superioară. Neculce procedează exemplar, plasând cronică sa în continuarea legendelor numite generic *O samă de cuvinte*. Se creează un efect intertextual, autoritatea cuvântului transmis de tradiție transferându-se asupra cronicii care se scrie. Ascendentul moral al acestor legende sau „povestiri exemplare” (astăzi le-am numi „legende urbane”) nu ține de relația lor directă cu adevărul istoric. În cazul miturilor de circulație orală, pe care orice societate, inclusiv cea modernă, tinde să și le creeze, criteriul adevărului este un criteriu pur social: *e adevărat ceea ce înțelegerea colectivă consideră adevărat* (Kapferer 1993: 71, în italic în orig.). Însă nimic nu caracterizează o comunitate mai bine decât vocea difuză a opiniei publice, un fel de rezultantă a recțiilor mentale și afective ale indivizilor care o alcătuiesc. Aceste povestiri sunt acreditate și „realiste” nu prin relația lor directă cu adevărul, ci prin faptul că descriu imaginarul colectiv,

¹⁰ Vezi Hyland (2005: 4): „Metadiscourse thus offers a framework for understanding communication as social engagement. It illuminates some aspects of how we project ourselves into our discourses by signalling our attitude towards both the content and the audience of the text. With the judicious addition of metadiscourse, a writer is able not only to transform what might otherwise be a dry or difficult text into coherent, reader-friendly prose, but also to relate it to a given context and convey his or her personality, credibility, audience-sensitivity and relationship to the message”.

¹¹ „[...] în orice grup de referință, eficacitatea persuasivă a unei comunicări depinde de încrederea care se acordă sursei” (Kapferer 1993: 84).

caracterizează mentalitatea grupului care le-a generat și vehiculat¹². Colectivitatea recunoaște nu faptele, ci relatările acestor fapte potrivit propriilor norme socioculturale, și prin această recunoaștere validează implicit autoritatea sursei, dreptul cronicarului de a le transmite.

3.1.3. *Acordul prealabil cu receptorul*¹³. Prin raportarea la tradiție, Neculce atinge un dublu obiectiv, își probează autoritatea auctorială și, totodată, creează un parteneriat discursiv cu receptorul său. În orice argumentare, vorbitorul trebuie să stabilească un acord prealabil cu receptorul, în termeni pragmatici, să instituie teritoriul comun de discurs, să desemneze acel decupaj enciclopedic care indică presupuziții și valori comune între el și receptor. Predoslovia, ca formă metadiscursivă, permite tocmai instituirea acestui raport prin adresarea directă¹⁴:

(2) „Deci, *fraților cetitorilor*, cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisăt mai mult, cu atâta veți și a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste” (p. 3).

Simpla adresare însă, deși formulată în termeni afectivi, rămâne un procedeu retoric convențional, dacă nu este consolidată de invocarea valorilor comune cu care receptorul poate efectiv să se identifice și prin care poate să valideze autoritatea cronicarului, legitimitatea lui de a i se adresa. Strategiile politeții pozitive sunt aici accentuate, pe de o parte prin includerea cititorilor în grupul de referință al emițătorului, și, pe de altă parte, prin presupunerea și afirmarea teritoriului comun de discurs. Este cunoscut că bârfa este o strategie a politeții pozitive, prin care membrii unei comunități se recunosc ca parteneri, își demonstrează cunoștințele și valorile comune (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 2003: 83). Chiar acesta este rolul pragmatic al povestirilor din *O samă de cuvinte* sau al relatărilor anecdotice incluse în cronică, multe dintre ele constituind baza unui scenariu istoric oficializat astăzi: ele pot fi privite ca o formă superioară de colportaj al unor legende sau anecdote populare, efectul de conivență discursivă instituindu-se și la alte generații de cititori.

¹² Observațiile făcute de Cécile Cavillac privind literatura ficțională medievală, sunt aplicabile și aici, în această perioadă granița dintre ficțional și factual nefiind clar delimitată pentru imaginarul colectiv: „Încă din epoca medievală, povestirea ficțională este concepută drept imitație a singurei realități care putea imita limbajul, adică limbajul însuși. Aceasta presupune a reproduce nu „viața”, ci „spusele” despre viață: glume, anecdote transmise oral, povești și povestiri legendare înscrise în patrimoniul imaginarului colectiv cu statutul ambiguu de acțiuni acreditate” (cf. Cavillac 1995: 24).

¹³ Vezi Breton 2003: 115: „**Accord préalable**: Dans le domaine de la communication argumentative, certains éléments déjà admis par l’auditoire constituent le point de départ de la construction des arguments par l’orateur”. Pentru o discuție detaliată, vezi și Amossy 2000: 89.

¹⁴ Pentru relația autor-cititor la cronicarii moldoveni, vezi și Ionescu-Ruxăndoiu 1997: 121.

3.1.4. *Declinarea responsabilității discursive. Intertextualitatea / polifonia discursivă.* Tehnica intertextuală îi permite lui Neculce, în toată cronica, să-și decline responsabilitatea enunțiativă directă în cazul unor aserțiuni care ar putea să-i compromită credibilitatea. El ar putea să inventeze sau să amendeze tendențios unele întâmplări, însă maschează această posibilă imixtiune prefațând enunțurile prin secvențe modalizante, metadiscursive (modalizare în discurs secund¹⁵), atribuind judecățile unei voci difuze, publice, pe care cronicarul nu face decât să o consemneze. Cel mai adesea secvențele modalizante, introductive, cuprind un verb *dicendi*: „precum dzicū unii“ (p. 10), „precum dzicū unii, [...] iar alții dzicū“ (p. 14), „oamenii așe povestescu“ (p. 8, 17), „așe vorbăscu oamenii“ (p. 12, 13), „așe dzicū oamenii“ (p. 14).

Să observăm în citatul următor randamentul ironic al acestei tehnici intertextuale:

(3) „Numai Dumnezeu este mult milostiv, iar apoi de sârgu întoarce mila sa, că îndată s-au războlit Grigorii-vodă și au murit. *Nărocul Cantacuzineștilor! Dzacū unii* să să fie agiunso Cantacuzineștii cu un doftor și să-l fie otrăvit“ (p. 52).

Orice citare instituie o distanță critică, un efect „autonim”, metadiscursiv, însă, asociată cu falsa naivitate, creează efectul înalt ironic, pe care l-au subliniat majoritatea comentatorilor cronicii (vezi ironia ca mențiune, Sperber/Wilson 1978: 399-421). Este o ironie subtilă, care rareori deviază în izbucniri sarcastice, și care prezervă, în modul socratic (falsă necunoștere, simulare a ignoranței), ideea de obiectivitate:

3.1.5. În sfârșit, o altă strategie de construcție a identității discursive, relevantă pentru discuția de față, se referă la *caracterul nonimpozitiv al aserțiunilor*:

(4) „Deci cine va ceti și le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, așa va face“ (p. 7).

În termeni pragmatici, acest caracter nonimpozitiv poate fi asociat cu strategiile politeții negative, traducând dorința de a respecta libertatea de interpretare a receptorului și a elimina orice sugestie de constrângere intelectuală. Adesea, Neculce afectează că se abține de la a formula o judecată morală, invitând cititorul să participe la construcția comentariului evaluativ:

(5) „Și-ntorcându-să Gavriliță înapoi, îndat-au și murit. Dzac să-l fie otrăvitū Șerban-vodă. *Caută de-cmu înainte de vedzi ce s-au lucrat zavistia și răutatea în Moldova și-n Țara Muntenească, de pizma lui Șerban-vodă ș-a Cupăreștilor, ce-u avut veche*“ (p. 100).

Prin strategiile și procedeele discutate mai sus, Neculce își construiește imaginea discursivă de cronicar obiectiv, onest, trăsături extrem de importante

¹⁵ Cf. Authier-Revuz 1984: 103; Maingueneau 2007: 167.

atunci când se încearcă impunerea anumitor reprezentări într-un spațiu public. Dincolo de validitatea judecăților exprimate, încrederea într-un vorbitor depinde de calitățile pe care acesta le probează discursiv; pentru receptorul antic, credem și pentru cel medieval trei calități prevalau: înțelepciunea practică, virtutea și bunăvoința (cf. Aristotel, *Retorica*, II 1378 a 5).

Vom încerca, în continuare, să ilustrăm cum se conturează imaginea grecului pe fondul acestor strategii de subliniere a credibilității cronicarului.

4. Imaginea grecului

4.1. Strategii de disociere

Principala strategie de disociere este desemnarea etnică obligatorie, cum se observă din exemplele de mai jos:

- (6) „Ilieș-vodă, ficiorul lui Petru-vodă, după ce s-au turcit, dzic să fie rămas o față creștină după moartea lui. Și au luat-o *un grec mare, bogat*, vestit la Poartă, anume Scarlat, carele și sulgeria împărătească o ținè el. Și cine s-au născut dintru acè fată, mai gios arată la rândul său” (p. 14)
- (7) „Duca-vodă era *de moșie din Țara Grecească*, de la Rumelia, și, viindu aice în țară de copil, au slujit la Vasilie-vodă în casă și la alți domni, pân-au agiunsu la boierie mare” (p. 37)
- (8) „Dac-au mazilit caplan-pașe pe Dumitrașco-vodă la Țuțora, au vinit domnu Antonie-vodă Ruset, iară *grec țărigrădean*, rudă cu Dumitrașco-vodă” (p. 60)
- (9) „Ș-au ales din capete dintre dânșii ș-au pus giudecători și polcovnici și sotnici i le-u pus și-n locul lui nemesnic, în loc de hatman, să le poarte de grije lor, anume Ene Gredinevici, omū slujit, știindu limbă căzăcească, *de neamul lui grec*” (p. 69)
- (10) „Prins-au și *pe un grec*, nepot de sor’ lui Iordachi Rusăt vornicul, de l-au bătut și l-au îmbrăcat cu sucman negru și l-au triimis de l-au închis la Cetate la Neamțu” (p. 191-192).

În aparență cu rol informativ, marcajul etnonimic are implicații argumentative intrinsece¹⁶. Indicarea invariabilă, în aproape toate contextele, a atributului etnic creează o opoziție, inițial neutră, apoi prin insistență, conotată negativ, între boierii/domnitorii autohtoni și cei străini/greci. Astfel, se induce receptorului un orizont de așteptare, care facilitează ulterior introducerea unor evaluări puternic negative.

¹⁶ Vezi precizările din Kerbrat-Orecchioni (2005: 134 și urm.): „Dénommer X, c’est le catégoriser; c’est donc en construire une représentation, et tenter d’en imposer une vision particulière.”

4.2. *Imaginea negativă este disimulată în presupuziții*

Strategiile de implicare, între care disimularea în presupuziții a punctului de vedere, au o eficacitate discursivă recunoscută¹⁷. Spre deosebire de evaluările introduse ca aserțiuni, evaluările disimulate în presupuziții implică ideea unui punct de vedere mutual acceptat, a cărui veridicitate nu mai trebuie să fie probată. Utilizarea polemică a presupuzițiilor se bazează pe caracterul lor esențial: dreptul recunoscut locutorului, în deontologia lingvistică, de a impune un cadru ideologic schimbului verbal, de a modela universul de discurs (Ducrot 1991: 97). Prin urmare, prezentând informația sub formă de presupuziții, cronicarul afectează a nu mai fi responsabil de evaluarea negativă, ci doar purtătorul de cuvânt al unor opinii comune. Există mai multe clase de declanșatori, corelate cu gravitatea evaluativă:

4.2.1. Declanșatorii de presupuziții sunt *structuri concesive*, introduse mai ales de locuțiunea conjuncțională *măcar că*, pentru a desemna originea etnică. Această precizare apare în contexte în care grecii sunt evaluați pozitiv, după codul de valori al lui Neculce, adică acționează în favoarea boierilor pământeni și nu impun noi taxe:

- (11) „Ștefăniță-vodă vrând odată să scoată fumărit pe țară câte șase orți de casă, și înainte vreme era obicei de da numai câte un leu de casă, iar Toma vornicul și cu Iordachi, frate-său, Cantacozineștii nu-l lăsa să-l scoată mai mult decât un leu și-i dzicē să nu facă obicei nou, că nu-i bine. Iar Ștefăniță-vodă îndată s-au mâniat și au scos hamgeriul și s-au răpedzit să dē într-înșii, și ei au fugit din casă afară. *Măcar că acei boieri era greci, dar să punē tare pentru țară și pentru obicei nou să nu să facă*, că obiceiele cele noao fac răsipă țărilor și peire domnilor” (p. 26)
- (12) „Și încuscindu-să Dabije-vodă cu Iordachi, l-au pus spătarū mare, și n-au spătărit vreme multă ș-au murit Iordachi spătarul, care cu multă pofală și cu mare jele despre toți peminteni l-au îngropat înū Bărnovschii, că, *măcar că era grec, omū strein, dar era om bun; să punē tare pentru peminteni la domnie*” (p. 32-33)

¹⁷ Așa cum a fost descris de Oswald Ducrot (1991: 90 și urm.), actul ilocuționar de a presupune constă în a impune destinatarului un anumit univers de discurs – distinct de informațiile asertate în interiorul acestui univers. Orientând presupuzițiile, locutorul se angajează asupra valorii lor de adevăr și se situează într-un anumit raport cu interlocutorul. Presupuzițiile sunt scoase din discuție și nu pot fi negociate; ele conferă conținutului exprimat garanția evidenței, antrenând deducția valabilității ipotezelor avansate. Pentru funcția persuasivă a presupuzițiilor, vezi și Sbisă 1999: 492-509.

- (13) „Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țarigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean, că nice un obicei rău în țară în dzilele lui n-au făcut, ce încă și câte au găsit de alții rele multe au lăsat” (p. 65).

Incluse în structuri concesive, atributele pozitive devin calități excepționale, nereprezentative pentru grupul de referință din care face parte personajul caracterizat astfel; deși individul este valorizat, contrastul instituit nu face decât să sublinieze proiecția negativă asupra comunității sale etnice.

4.2.2. Mai puternice sunt structurile concesive care includ o evaluare morală negativă prezentată sub forma unei *presupoziții existențiale*:

- (14) „Iară când au fost a patra dzi, după ce-au șădzut în scaun, au boierit boierii după obicei, anumi: pus-au pi Costantin Costachi sin Gavriliță vel-logofătū, iarăși cum au fostu logofătū, pi Iordachi Cantacozino vel-vornic di Țara de Gios și pi mine, Ioan Neculce, iarăș vel-vornic di Țara di Sus, pi Costantin Psăolus hatman, pe *Grigorașco vel-postelnic, grec țarigrădan, din toț greci acestor 2 domni, el mai bun și mai înțelept și cilibii, nămai tot hire de grec. Precum este hire mai ales de lup decât de dulău, așe și el nu era lup, decât să pricepè mai mult dulău decât de lup. Nămai nu avè prè multă treceri la stăpân, după cum îi era slujba bună și omenia*” (p. 335).

Această evaluare, *hire de grec*, funcționează ca o descriere definită (presupoziția declanșată: există o fire a grecilor și numai a lor); explicitarea care urmează, în termeni pe cât de pitorești, pe atât de subiectivi, se obiectivează astfel, Neculce nemaifiind aparent responsabil de ea (cf. ex. 15, unde sintagma *urâciunea grecilor* funcționează ca un declanșator al presupoziției „grecii sunt urâți de oameni, pentru caracterul și faptele lor”):

- (15) „Iară în al triile anū a domniei lui, la vleato 7180, rădicatu-s-au Hânțeștii cu toți odorheienii și lăpușnenii cu oaste asupra lui, *pentru urâciunea grecilor ce adusesă prè mulți de la Țarigrad*. Și mai ales pentru Cupărești, ce era aice în țară. Dece viind Hânculū și cu Durac sârdariul aice în Ieși, cu toate oștili, strâga să prindză pe *greci*, să-i omoare” (p. 40).

4.2.3. *Structurile comparative* presupun ideea unei echivalențe logico-semantice între doi termeni; schema lor conceptuală poate fi ca atare utilizată retoric, pentru a forța o apropiere subiectivă și a impune o anumită reprezentare a realității:

- (16) „Deci neprietinii lui Velicico atunci au și aflat vreme de-au dzis lui Cantemir-vodă: «De vreme că te-i grăbit de l-ai bătut, nu-l lăsa viu. Păzește de-l omoară, că, dè scăpă viu, mâne, poimâni el ne omoară pe toți». Și el încă îndat-au ascultat și l-au scos noaptea de i-au tăiat capul denaintea porțai. *Pentru bineli ce-au dat știre Velicico lu Iordachi visternicul, de-au fugit cînd vrè să-l omoare Cantemir-vadă, acum i-au mulțămît și Iordachi visternicul într-acesta chip, ca un grec*” (p. 110).

Structura comparativă declanșează presupuziția lipsei de recunoștință a grecilor. Constatarea finală, formulată ca o concluzie obiectivă, are puternice efecte ironice, convertind antifrastic trădarea în recunoștință grecească. Slujirea grecească este de altfel sinonimă cu serviciul neloial, cu trădarea, după cum putem deduce și din exemplele (17) și (18):

- (17) „Și triimisă și la Panaitachi postelnicul Moruna, în Țara Leșască, de-l luo asupra sa, pentru greșelele ce făcuse lui Antiohi-vodă, că nu i-a hi nemic. Și după ce-au vinit în țară, l-au triimis înaintea în Dobrogea, în tâmpinarea lui Antiohi-vodă. Și atunce puțintel l-au mustrat Antiohi-vodă ș-apoi l-au iertat. Și-l ținē în mare cinste și milă, căci era om harnic la slujbe, de știē rândul turcilor, după cum s-au dzis mai sus. Slujie ca un grec, după cumu-i înbla vremea” (p. 174-175)
- (18) „Așjdere și pe Panaitachi Morona biv-vel-postelnic, carei era gata la toți domnii, de slujie dreptu, și le priē lor, iar nu țărâi, grecește, și pe urmă, după slujbă, îi pârâē. Tâmplatu-s-au de era bolnav, și așē cu pătașca l-au luat simenii de la gazdă, de l-au dus la-nchisoari, la simeni, și tot acolo l-au ținut pân-au vinit Mihai-vodă. Și după ce-au vinit, în scurtă vreme au pus de l-au zugrumat acolo, la odăile simenilor, dzicând că pe toți domnii pârēște. Această mulțămită și plată au avut Panaitachie de la Mihai-vodă pentru harzul ce-au făcut cu mâna lui la împărăție, de l-au poftit domnu la domnia întâiu” (p. 183-184).

Istoria sfârșitului postelnicului Panaitachi Morona, la porunca lui Mihai-vodă, pe care îl ajutase cu ani în urmă să ia domnia, nu este lipsită de tâlc, dregătorul cu o veche reputație de delator având parte el însuși de un act de nerecunoștință, așa cum subliniază ironic Neculce. Trădările și pârēle repetate îl făcuseră însă nedemn de încredere și periculos, domnitorul descotorosindu-se pur și simplu de el. În caz că suntem tentați să calificăm drept malițioase comentariile cronicarului, nu trebuie omis avertismentul implicit al acestei relatări: trădarea nu este doar imorală, ci și nerecomandată ca atitudine, oricât de mare ar fost bunăvoința și magnanimitatea domnitorilor, aceștia trebuind să ia în calcul propria siguranță, câtă vreme depindeau de judecata arbitrară a otomanilor.

4.2.4. În următoarele două exemple, *construcțiile parantetice, declanșatoare ale unor presupuziții factive*, îi permit autorului transferul evaluării negative în sfera informațiilor de fundal, considerate evidente, consensuale. Modelul cognitiv al comentariului explicativ (a cărui formă esențializată este definiția) constă în a transpune o noțiune mai puțin cunoscută în termeni comuni, în a adecva descrierea unui aspect al realității dintr-un sistem de referință oarecare la sistemul de referință al receptorului:

- (19) „Și așē au socotit și n-au vrut să facă zăpis și au lăsat de-au iernat tătari în țară. Dar aceste voroave nu-s nemic, fără cât Dumitrașco-vodă, fiindu grec tâlpiz și fricos, cu piele de iepure la spate, și neavându nice o milă de țară, punē pricini asupra boierilor ș-a lui Miron, că sfātuiescu și-i bine să iernedze tătari și ei n-au priimit să facă zăpis.

Dar lui îi era voia și siliè spre acela lucru, că să temè să șadză în Ieși, să nu vie nescarivai poghiazuri să-l iè din Ieși” (p. 56)

- (20) „Iar hatmanul cu oastea, precum mai susū scrii, nici giumătate de ceas n-au zăbăvit și s-au și-ntorsu înapoi, fiind grec cu pele de iepuri la spate. Au fugit toată noaptea, făcându-să dzuă la Bistriță, negonindu-l nime, nici vădzând pre nime, după cum este vorba că nu fac toate muștile mere. Că, când s-au tâlnit cu oastea nemțască, tremura de frică și vrè să fugă. Iar turcii, vădzând că vrè să fugă, au început a-l sudui și-au scos și sabiile asupra lui, să-l taie” (p. 355).

Comentariile explicative au un potențial persuasiv implicit, așa cum putem observa din exemplele anterioare. Epitetele deloc flatante atribuite lui Dumitrașco-vodă și hatmanului grec sunt prezentate drept atribute identitare ale unei întregi colectivități etnice, într-o mișcare retorică de generalizare despre care am mai vorbit și pe care o vom mai consemna. Credem totuși că în aprecierea lașității grecești, Neculce se face ecoul unei percepții mai generale, recurgând la o expresie care ni se pare aproape clișeizată (*grec cu piele de iepure la spate*). Rangurile boierești presupuneau în epocă și obligații militare concrete¹⁸ (Neculce ajunge el însuși hatman), de aici dezgustul nobilimii autohtone pentru „vitejia” grecilor, care primeau titluri pe criterii de rudenie sau de interese, deși mulți dintre ei, foarte probabil, erau departe de a avea virtuți războinice. Episodul fugii nebune a hatmanului grec toată noaptea, fără a fi urmărit, trebuie să fi fost povestit cu amuzament și dispreț în nenumărate ocazii de boierii modoveni la focurile de tabără, intrând poate în folclor.

4.3. *Narațiunea ca strategie argumentativă*

Cronica lui Neculce nu este o simplă relatare, ci dezvoltă nuclee narative, urmate de o secțiune finală, unde este formulată succint o judecată morală¹⁹. Așa este în exemplul (21) povestea doamnei Ducăi-vodă, amăgită de un grec, care conturează imaginea grecului seducător, înșelător nu numai în viața publică, dar și în cea privată. Observăm aceeași modalitate de a extinde asupra unui grup trăsături individuale:

- (21) „Iară doamna Ducăi-vodă, vădzind așè, s-au dus cu toată casa ei la Țarigrad. Așè au început a o apuca datornicii, unii de o parte, alții de alta, cu feluri de feluri de priceni, și-a o îngrozi, și-a o închide, și-a o jăcui, care cum putè, agiungând-o osânda creștinilor. Care

¹⁸ Vezi Georgescu 1992: 39: « Boierii datorau domnului, ca în orice societate feudală, „slujbă” în Țara Românească, „credință și slujbă” în Moldova, obligații vasalice de natură în primul rând militară.» Semnificativ pentru decăderea militară a Principatelor sub domniile fanariote este desființarea vechii organizări militare, în 1739, de către Constantin Mavrocordat (cf. Georgescu 1992: 86).

¹⁹ Pentru aspectele pragmatice ale narațiunii literare, vezi Ionescu-Ruxăndoiu 1991: 38-40.

mai pe urmă au venit și mai la mare osândă și ocară, *c-au amăgit-o un grec, de s-au măritat după dânsul*. Având 8 doi fii și patru fete, n-au socotit cinstea ei, că era mai mult bătrână decât tânără. Și după ce-au mersu *dup-acelel grec, au amăgit-o* de-au dat bani și odoară câte-u mai avut, de-au dat turcilor de l-au pus beiu la Mana. Și au mai șezut vro săptămână cu dânsa, pân' 8-au făcut cheful, și s-au dus la Mana, dzicând c-a duce-o și pe dânsa. Și aș8 vro doi, trei ani au șezut acolo și n-au mai triimis la dânsa să o i8, pân' s-au hainit și el de la turci. Iar 8, la bătrânețe, au rămas și săracă, și ocărăta de voroava oamenilor, și cu o casă plină de copii. *Aș8 au plătit și Dumnedz8u Duc8i-vod8, pecum au făcut și el altora*" (p. 82).

Funcția argumentativă a narațiunii este aici bine exploatată. Este tipul de persuasiune cu care omul medieval este familiarizat, fixat într-o schemă conceptuală, modelul primar fiind, fără dubiu, narațiunile evanghelice, hagiografiile și cărțile populare. Prin această grilă de lectură, Neculce conferă unor istorii personale, anecdotice, o valoare morală și exemplară, ieșind aparent din sfera bârfelor mărunte, a amănuntului picant și neesențial. Altfel spus, caracterul anecdotic al povestirilor personale este transfigurat, sublimat de funcția lor morală și didactică. Narațiunea capătă valoarea unui argument prin exemplificare sau a unuia prin analogie (cf. Olmos 2014). Relația dintre discursul narativ și cel argumentativ, deși evidentă în textele cele mai vechi ale umanității, textele mitice și religioase (deosebit de clar în parabole), și comentată în *Retorica* lui Aristotel²⁰, nu a fost readusă în discuție decât relativ recent, în general paradigma conceptuală modernă inducând ideea de incompatibilitate între caracterul logic-rațional pe care îl presupune argumentația și caracterul emoțional, subiectiv, estetic al narațiunii (pentru o discuție pe larg, vezi și Danblon *et alii*. (eds.) 2008; Olmos 2014). În crearea acestei false dihotomii, a intervenit probabil și insuficiența distincție între factual și ficțional, narativul fiind asimilat încă în tradiția școlară genurilor ficționale (epos, roman, nuvelă). În realitate, orice discurs narativ poate avea o finalitate argumentativă, fie că este vorba de discursurile istoriografice, narațiunile cu rol exemplificator din oratoria politică sau judiciară²¹ sau de narațiunile personale din comunicarea curentă (povestirile conversaționale), studiate de sociolingvistică și pragmatica interacțională.

Exemplul (22) dezvoltă tot un nucleu narativ cu doi boieri pământeni, care fug din țară ca mercenari, iar apoi, în această calitate, pradă Moldova. Se spovedesc unui călugăr grec, care îi denunță.

²⁰ Aristotel vorbește în *Retorica* despre calitatea argumentativă a parabolilor și a fabulelor (*muthos* or *logos muthikos*) și le include în lista exercițiilor retorice preliminare (*progymnasmata*). (*Retorica* II, 20 1393b 25 – 1394a 25, cf. și Olmos 2014: 196-197). De asemenea, Aristotel inventariază narațiunea printre mijloacele de persuadare ale discursului epidictic, subliniind că acestea trebuie să i se confere o valoare etică (*Retorica* III, 1416 b 16 – 1417 b 20).

²¹ Argumentul prin exemplu este inventariat de Perelman și Olbrechts-Tyteca printre argumentele bazate pe structura realului (Perelman/Olbrechts-Tyteca 1957/2008: 351). În general, exemplul este utilizat în argumentare pentru a formula o regulă pornind de la un caz/cazuri izolate, pe baza unui raționament de tip inductiv (cf. Perelman/Olbrechts-Tyteca 1957/2008: 476).

- (22) „Atunce având nemțai oaste cu turcii încă de la Beci, și tot bătè nemțai și să lățâe. Dece și leșii era la un cuvânt cu nemțai și da lefe moldovenilor. Să dusesă mai toți moldovenii, boierinași și slugi boierești, slujitori și viniè de jăcuie în țară. Venisă 3 sirghi, ce fusesă chesăgii, la Duca-vodă aice în țară, să slujască, anume Ilei și Stanciu și Dima Iurucu. Ispoveduitu-s-au la un călugăr în Gălați, *grec, trecînd Dunărea. Și acel călugăr i-au pârât la Duca-vodă, de le-au luat 70 de pungi de bani și multe odoară scumpe*. Și pe urmă ș-au găsit vreme de s-au dus în Țara Leșască, și aceie au bătut pe Velicico hatmanul la Baie. Și făcè multe poghiazuri și răutăți țărâi, că era oameni harnici. Și așè s-au tâmplat într-un poghiaz, de i-au împesurat mulțime de tătari. Stanciul au perit acolo în războiu, iar cielalți au scăpat cu multe rane. Dece dintr-acele rane s-au spăriiat și s-au dus în Țara Nemțască, de-au agiunsu acolo de era cap la împăratul nemțescu pe 20 de sârbi. Iar Dima Iuruc mai pe urmă ș-au făcut pace ș-au vinit în țară, de era baș-bulubaș la Costantin Duca-vodă. Ș-au perit și el de foc, împreună cu Totoiescu, vel-căpitan, când s-au aprins ierbăria în Ieși. *Videți acmu ce-au făcut acel dohovnică grec! D-è dragul să te ispoveduești la dânșii!*” (p. 95).

La prima vedere, pare un mod subiectiv de a dirija sensul moral al unei istorisiri, concluzia ironică a lui Neculce vizând doar fapta călugărului grec, nu și faptele neloiale, în fond, ale moldovenilor. În acest caz însă, primează gravitatea greșelilor, trădarea spovedaniei, act unilateral și protejat prin legământ divin, fiind scoasă în evidență înaintea trădărilor mai lumești, deci pardonabile, ale boierilor pământeni. Concluzia ironică a cronicarului este în acord cu mentalitatea lumii sale, modelată după tipare creștine, unde virtuțile și păcatele sunt ierahizate și sunt mai imputabile celor învățați (călugărilor) decât laicilor. Tendințios la Neculce rămâne modul de a transfera grupului greșeala individuală, fără niciun fel de motivație. Observăm în secvența finală trecerea insidioasă de la desemnarea singulară: „Videți acmu ce-au făcut *acel dohovnică grec!*” la o majoritate etnică nedefinită, generică: „D-è dragul să te ispoveduești la dânșii!”.

4.4. Portretul narativizat

Talentul portretistic i-a consolidat lui Neculce reputația literară în detrimentul celei istoriografice, mulți comentatori punându-i la îndoială obiectivitatea²². Unul dintre personajele cele mai pitorești este, desigur, Dumitrașco-vodă Cantacuzino. Reproducem fragmentul mai jos:

²² Călinescu (1982: 25) vorbește despre „complexitatea pamfletară” a portretelor de domni la Neculce și afirmă: „Portretul neculcean stă la mijloc între caricatură și tablou”. Și mai tranșant, Nicolae Manolescu subliniază, comentând aceste portrete, lipsa de obiectivitate a cronicarului, spiritul „batjocoritor”, „ipocrit”, gândirea „meschină și rudimentară”: „Neculce are limba ascuțită și nu cruță pe nimeni”; „La liniile clasice ale portretului cronicăresc, Neculce adaugă bârfa groasă”; Neculce ar dezvolta în cronică sa un portret de domni „*lumesc*, [...] în deosebire de cel eroic de la predecesori, [...] el privește pe oameni mai ales prin prisma defectelor lor” (Manolescu 1997: 75, în italic în orig.). „Cu excepția lui Dosoftei, toate portretele sunt răutăcioase”

- (23) „Dumitrașco-vodă era un om bătrân, grec țărigrădean de neamul lui, de Catacozonești. Și mai înainte vreme fusesă visternic mare și-n Țara Muntenească, la Gligori-vodă. Și era om nestătător la voroavi, tâlpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrân și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luasă o fată a unei rachierite de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaiie, care o chema Anița, țiiitoare, de o purta în vedeață între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și era tânără și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachierită. Și o triimitè cu carăta damnească, cu siimeni și cu vornici și cu comși dzuoa amidzide mari pe uliți, la feridui și pe la mănăstiri și pe la vii, în primblări. Și făcè și pe boieri de-ș triimitè giupânesăle cu dânsa. Și după ce viniè de la primblări, triimitè giupânesilor daruri, canavețe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mârșu cu dânsa în primblare. Și după ce s-au mazilit, au luat-o cu dânsul ș-au dus-o în Țarigrad cu dânsul ș-au măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este omenia și curvia grecească! Că el, de bătrân, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încliè, de-i punè în gură, iar sara îi descliè cu încrop și-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mânca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă! Și din vreme în vreme tot s-au mai adaos spurcateli de obiceiuri, carei mai înainte s-or pomeni cineș la rândul lor” (p. 85-86).

Viziunea lui Neculce este una dinamică: el surprinde personajul în devenirea sa, extrăgând din biografia acestuia elementele caracteristice și esențiale. Sucesiunea de atribute negative: „și era om *nestătător la voroavi, tâlpiz, amăgitor, geambaș* de cei de la Fener din Țarigrad”, care culminează cu: „și dup-aceste, după toate, era *bătrân și curvar*”, este argumentată cu o secvență narativ-explicativă, foarte concentrată, în care cronicarul consemnează faptele scandaloase, prin lipsa de decență și etichetă ale lui Dumitrașco-vodă. Iritantă și inacceptabilă pentru cronicar, ca și pentru contemporanii săi, al căror purtător de cuvânt se face, este expresia publică a viciului domnitorului fanariot, reprobabilă fiind nu atât slăbiciunea în sine pentru țiiitoarea Anița, cât turpitudinea nedisimulată, sfidarea normelor morale și sociale, desconsiderarea instituției căsătoriei și a rangurilor boierești.

Portretul lui Dumitrașco-vodă este personalizat, însă, la un punct retoric, el devine generic, luxuria acestuia fiind atribuită unei întregi colectivități etnice: „Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este *omenia și curvia grecească!*”. Așa cum Neculce procedează consecvent când accentele negative devin foarte puternice, el se adresează retoric cititorului, luându-l drept martor și partener al evaluării sale.

Portretele narativizate sunt un bun prilej pentru cronicar de a-și desfășura retorica antigrecescă. Istoria ridiculizării lui Mavrodin paharnicul este urmată de un șir de reflecții despre firea și moravurile grecilor, formulate în termenii cei mai

(Manolescu 1997: 76). Cu toate acestea, „lui Dimitrie Cantemir, Neculce îi face un portret excepțional, din care abilitatea și forța de seducție ies bine în evidență” (Manolescu 1997: 76).

categoria și urmate de îndemnul adresat cititorului de a verifica hronograful grecesc spre a se convinge că istoria lor e un lung șir de trădări și delațiuni:

- (24) „Și la purcesul lui Dumitrașco-vodă din Iași s-au făcut mari gălcevi și calabalăcū. [...] Și la ieșitul din curtea domnească, Dumitrașco-vodă arăta fantazie, de dzicè surleli și trâmbișeli și bătè dobeli. *Dar năroadele tot îl suduiè și-l hitcăiè și arunca cu pietri și cu lemne după dânsul. Și cu această cinste frumoasă au ieșit Dumitrașco-vodă din Moldova. Și i s-ar fi cădzut pre cale și mai mare cinste să pitreacă, că de la dânsul s-au scornit hârțile, el le-au scos întâi, de este acel madem bun și până astăzi în Moldova. Așijdere la acè gălceavă prins-au Fliondor armașul la gazdă pre un grec, anume Mavrodin păharnic, și l-au bătut și l-au dezbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeșa. Și l-au legat și l-au pus pe un cal îndărăpt cu fața spre coada calului, și didese coada în mâini, de o ținè în locū de frâu. Și-l ducè prin mijlocul târgului la Copou la primblare și-l priviè tot nărodul dzioa amiadzăzi mare. Și-i dzicè ficiorii ce-l ducè: « Dzi, grece, cal murgu la fântâna Bordii », iar el nu putè dzice « cal murgu la fântâna Bordii », ce dzicè « alogo murgu sto fântâna Bordii ». Iar slugile lui Fliondor îi da palme și-i dzicè: « Dzi grece, bine; nu dzice așè ». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut. Și după ce au vinit Cantemir-vodă, iar l-au mai bătut și l-au surgunit. Iar apoi la Costantin Duca-vodă iar au vinit în țară, de au fost vistiernic mare. Și mai pe urmă iar l-au prinsu Antiohii-vodă Cantemir, și l-au jecuit, și l-au pus și în ocnă. *Și la Mihai-vodă iar au vinit în țară, de au trăit până ce au murit de bătrân, și nu s-au mai putut curăți țara de dânsul. Așijdere tâmplatu-s-au și alt grec la mazilia lui Antonie-vodă Rusăt, anume Palaloga, de l-au luat cu pielea gol din feredeu și pre acela, de să pomenește până astăzi. Și la Alecsandru-vodă Iliiaș iar, ce au pățit Batiște și alții, și la alți domni! Și în Țara Muntenească de câteva ori în câteva rânduri s-au tâmplat grecilor de au pățit necinste și răutate. Și nu s-au mai putut curăți aceste doao țări de dânsii. Așè socotescu eu cu firea mè această proastă: când a vrè Dummedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mânânce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova și în Țara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mânca aceste doao țări, cum le mânâncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul meu să mai pomeneșcu, ca să pot găci. Focul îl stângi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vântul când bate, te dai în laturi, într-un adăpost și te odihnești, soarele întră în noor, noaptea cu întunerecul trece și să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dummedzău. Numai cându nu poate să facă rău să arată cu blândețe, iar inima și firea, tot cât ar putè, este să facă răutate. Căutați de cetiți la hronograful grecescu, de vă încredințați și mai bine, pe când au fost grecii puternici și împărăția era a lor, ce făcè pre atunce și ce lucra !” (p. 91-92).**

Ambele episoade, avându-i ca protagoniști pe Dumitrașco-vodă și pe un anume paharnic Mavrodin, pun în evidență lipsa de rușine a grecilor, stăruința lor în viciu și greșeală, insensibilitatea morală a acestora în fața ridiculizării populare. Sunt aspectele frapante și emblematice pentru societatea veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, pe care cronicarul ține să le ilustreze. Portretele și inserțiile narrative obiectivează accentele critice, justificând izbucnirile retorice ale cronicarului.

Referitor la raportul public-privat în cronică, s-a remarcat deseori, nu întotdeauna pornindu-se de la premise favorabile, primatul anecdoticului, perspectiva individualizantă și aparenta incapacitate a

croniciarului de a oferi o viziune sociopolitică sintetică asupra evenimentelor (vezi, în special, Manolescu 1997: 74). Nu credem însă că acest mod de a vedea lucrurile era specific sensibilității premoderne. Distincția public-privat²³ nu era operantă pentru cronicarul antic, nici pentru cel medieval, importante pentru ei nu erau forțele și constrângerile sociale ce acționau asupra individului (de altfel, acestea sunt discutabile constructe teoretice pozitivistice), ci forța individului de a-și transcende condiția, astfel încât viața sa în ansamblu sau anumite evenimente personale să capete o valoare exemplară. Altfel spus, expresia particulară a vieții individului era strâns împletită cu expresia sa publică (dacă nu chiar prevalentă față de aceasta)²⁴. Atunci când istoricii premoderni inserează evenimente particulare despre un împărat, rege sau curtean oarecare, scopul lor nu este să ofere un intermezzo anecdotic, ci detalii semnificative despre personajul descris, adesea evenimentele private condiționând faptele la scară istorică. Revelatoare este *Istoria secretă* a lui Procopius, pe care autorul mărturisește că nu o scrie spre amuzamentul urmașilor, ci pentru a dezvălui „dedesubturile“ și „pricinile” (cauzele ascunse) ale evenimentelor relatate de el în cărțile anterioare.²⁵ Neexistând anumite norme retorice sau un tabu explicit privind viața personală, fiecare istoric era liber să combine toate tipurile de informații de care dispunea potrivit înclinațiilor și scopurilor sale discursive (estetice, informative, morale etc.). În opinia noastră, Neculce relatează aceste istorii personale în scop argumentativ, pentru a ilustra disoluția moravurilor din timpurile sale în raport cu vremurile trecute (un *topos* medieval). Că el reușește să le dea expresivitate și să le valorifice estetic este un punct auxiliar al construcției sale retorice și narative.

Tot prin prisma ambiguității raportului public-privat în epoca medievală trebuie să interpretăm și accentele patetice din pasajele comentate, care au întreținut de altfel reproșurile, frecvente, privind lipsa de obiectivitate a cronicarului (exemplele 23, 24, vezi și *infra* exemplul 28). Lamentațiile lui Neculce repugnă sensibilității moderne, care cultivă, în discursul istoric, ca

²³ Pentru clarificări teoretice privind distincția public-privat, vezi Habermas 2005: 51-75.

²⁴ Vezi și considerațiile lui Bahtin privind raportul public-privat din romanul antic grec, care reflectă un raport inversat față de standardele moderne: „Interesant aici este faptul că evenimentele vieții particulare nu depind și nu sunt interpretate prin prisma evenimentelor social-politice, ci, dimpotrivă, evenimentele social-politice capătă semnificație [...] numai datorită relației lor cu evenimentele vieții particulare” (Bahtin 1982: 323).

²⁵ „Am povestit, cum am putut, întâmplările petrecute până acuma în războaiele purtate de poporul roman, rânduind toate aceste fapte după timpuri și la locuri potrivite; iar amănuntele din cartea de față vor fi scrise în alt chip, deoarece voi înfățișa lucruri care s-au desfășurat pretutindeni în împărăția romanilor. De vină e împrejurarea că nu le puteam da la lumină, cum trebuie, câtă vreme trăiau încă cei care le făptuiseră. [...] Apoi în multe din faptele povestite în cărțile de mai înainte am căutat să las la o parte dedesubturile și pricinile; iar cele rămase nepovestite până azi, din câte am scris în trecut, vor fi arătate în lucrarea de față” (Procopius, *Istoria secretă*, I, 1-3).

versiune a discursului oficial, atitudinea sobră și reținută, aparent imparțială. Tiparul mental și cultural premodern presupunea însă manifestarea afectivă nedisimulată, adesea emfatică și convențională, atitudinea individuală transparentă, extrovertită, constituind norma sociodiscursivă, intracomunitară²⁶. Absența unei reacții emoționale în fața unor acțiuni susceptibile să suscite sentimente diverse (dragoste, milă, rușine, ură etc.) putea fi considerată indiferență și insensibilitate morală, lipsă de comuniune și empatie, riscând să fie sancționată ca atare de publicul acelui veac. Desigur, dincolo de această libertate de expresie, gradul de implicare emoțională a unui autor depindea de factori psihologici, de mediul cultural în care acesta se formase și de influențele primite, de experiența lui de viață.

Revenind la portretele narativizate, trebuie amintit, de altfel, că Neculce are și personaje pozitive printre domnitorii greci, între care se detașează Antonie-vodă. Figura domnitorului este evocată cu căldură și compasiune, cronicarul laudând, în mai multe rânduri credința, blândețea, generozitatea și cumpătarea acestuia:

(25) „Dac-au mazilit caplan-pașe pe Dumitrașco-vodă la Țuțora, au vinit domnu Antonie-vodă Ruset, iară grec țărigrădean, rudă cu Dumitrașco-vodă. Acesta, dac-au vinit în scaunul domniei, fiindu bun și milostiv, s-au apucat a face lucruri dumnedzăiești, beserici, să rămâie pomană. Au dires clopotnița la Sfetei Neculaiu, o au șindilit peste tot și au făcut zidū împregiur și au zugrăvitū pristolul, cum să vede, și au adus și apă pe vale, pân-în zidul aceștii beserici, carei pe urmă cu vremea s-au astupat, netocmind-o nime” (p. 60-61)

(26) „Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țărigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean, că nice un obicei rău în țară în dzilele lui n-au făcut, ce încă și câte au găsit de alții rele multe au lăsat. Numai la toți domnii să află câte un musaip om rău. Așe și la Antonie-vodă era o rud-a lui, anume Alicsandru Ramandei, postelnic mare, grec simățu, mândru, nebun, lacom. Trecè peste toți, nu cunoștè pre nime, având trecere și cinste la Antonie-vodă. Dar încăși, pecum vād acmu, musaipii la domnu, nu numai streini, ce și de a noștri moldoveni, carei au cinste și sint aproape la domni, au întrecut cu dzece părți cu răutatea și neomenia pe Ramandiiu, că Ramandiiu nice un obicei rău n-au îndemnat pe domnu să facă, nice au făcut. [...] Fost-au și ficiorii lui Antonie-vodă dezmerdați. Fără frică îmbla prin țară, cu mulți ficiori de mazăli, nebuni, strânși cu dânsăi, de făcè multe jocuri și bețai și nebunii prin tâguri și prin sate boierești, de lua femeile și fetele oamenilor cu de-sâla, de-ș rădè de dânsăle, ce nu numai a oameni proști, ci și a oameni de frunte. Ce, de și oblicie Antonie-vodă, încă nu le dzicè nemic și nu-i certa cu cuvântul, ca un părinte ce le era.

²⁶ Vezi Stoica 2012: 419: „Analiza contextual-semantică a termenilor afectivi [...] confirmă o dublă ipostază a experiențelor afective în epoca veche: afectul este o realitate hibridă: individuală și colectivă, trăirea individuală este dublată permanent de o proiectare exterioară, fiind împărtășită și eventual adaptată intracomunitar”. În epoca veche predomină „profilul cultural transparent, extrovertit, în care emoția trebuie exteriorizată, manifestată, transmisă, recunoscută, decodificată și împărtășită în cadrul comunității, în conformitate cu un cod semiotic de comportament expresiv fixat prin tradiție, circumscris cultural” (Stoica 2012: 421).

Și pentr-acie poate în osândă mai pe urmă Antonie-vodă au cădzut. *C-au mârșu boieri la Poartă de l-au pârât prè tare la Poartă, cu multe năpăști, în loc de bine ce au făcut Antonie-vodă fărăi, de n-au scos nice un obicei rău. Cu acest fel de mulțămîță boierii i-au mulțămîț, că l-au închis turcii, și l-au bătut, și l-au căznit cu fel de fel de cazne. [...] Și l-au făcut de au dat 1000 de pungi de bani și mai bine. Și după ce l-au slobodzitu-l turcii să margă la casă-ș, și apropiindu-se de casă-ș, numai ce-au vădzut că-i arde și casa; și puținele odoară ce-i mai scăpasă, mistuite în casă, au arsu și acele. Vedeți păcatul și osânda la ce aduce pe om la vreme de bătrânețe: sărăcie și caznă! Cât au mai trăit, cu milostenie îș finè viața lui, și ficiorii lui, la mare lipsă, să hrăniè cu pascăria în Țarigrad. Dar și boierii cee ce l-au pârât, încă nemic nu s-au mai ales de casăle lor. L-Alicsandru Buhuș hatmanul, nemic nu i s-au ales de casa lui și de ficiorii lui, care să vede și pân-astădzi. Așijdere și Miron Costîn logofătul, cându au pus Costantin Cantemir-vodă de i-au tăiat capul în Roman, ce-i poveste scrisă înainte la rându. Dzacè și strâga în gura mare că nu-i vinovat cu nemic lui Cantemir-vodă și pere pe dreptate. Numai osânda lui Antonie-vodă îlū gonește, și pentr-acee piere, că l-au pârât pe strîmbătate. Și alțai mulți ca acesta. *Dece bine-r fi, frașilor, să nu vă îndesați a pârî domni, că-s stăpîni și pomăzanici a lui Dumnedzău. Măcar de v-ar și poronci domnul atunce, care-i stăpînitor, încă din cele drepte să le mai împuținați, iar năpăști să nu puneți, că osânda nu să iartă, nice trece pe mulți*" (p. 65-66).*

Drama vieții bunului domn străin, supus torturii în temnițele turcești după ce fusese pârât pe nedrept de boierii pământeni (complot la care a participat și Miron Costin), sărăcia și milostenia sa după mazilire, trebuie să-l fi impresionat profund pe cronicar, în exemplul (27) relatarea transfigurându-se și preluând treptat tonul patetic al hagiografiilor (lecturi obligatorii în epocă). Pasajul final, în care se amintește pedeapsa divină dată boierilor nedrepti, conturează o narațiune cu o puternică forță morală, emoționantă și pentru cititorul de astăzi.

Însă, spre deosebire de portretele negative, calitățile rămân aici aplicate unui personaj, nu se transferă grupului:

(27) „Fugit-au atunci Gavriil păharnic la Bugeag, și multe vorbe rele au grăit către sultanul și către hanul pentru Grigorie-vodă. Iar pe urmă l-au dat lui Grigorie-vodă de grumadzi. Ce Grigorie-vodă nu i-au făcut nici un rău și l-au iertat, nici s-au uitat la ocărăle ce-i făcusă și la ponturile ce-i scrisesă Gavriil. Uitați-vă acmu, frașilor, câtă ocară au avut Grigorie-vodă de la acești boieri atunce! Iar el i-au iertat, și fără zăbavă, încă pe unii i-au și boierit, de-au fost la cinstea dintăi. *Un domnu strein, și câtă milă au arătat!*" (p. 311-312).

Atributele pozitive ale lui Antonie-vodă sau Grigorie-vodă sunt însoțite invariabil de desemnarea lor ca alogeni, în contexte opozitive: „*Un domnu strein, și câtă milă au arătat!*" (presupoziția: *domnii streini nu au milă*) sau concesive: „*Antonie-vodă, măcar că era grec și strein țarigrădean, dar era mai bun domnu decât un pementean*" (vezi și *supra*, 4.2.1.). Modul în care este inserată evaluarea pozitivă lasă de înțeles totodată caracterul izolat al acestor calități într-un anturaj etnic: revelator este fragmentul reprodus în exemplul (26), unde cronicarul contrapune imediat figurii luminoase a domnitorului

Antonie-vodă imaginea negativă a postelnicului Alicsandru Ramandei, „grec simățu, mândru, nebun, lacom”.

4.5. Ideologie personală/de grup. Polifonia enunțiativă

Este însă greu de crezut că atitudinea lui Neculce este neapărat și cea a clasei sale (Neculce, cum am mai spus, nu se identifică deloc cu oamenii simpli). În exemplul (28), vocii cronicarului îi este contrapusă o altă voce, pe care o putem distinge din fragmentele de discurs raportat, citaționale. Secvența reprodușă mai jos este profund dialogică, în sens bahtinian, poziția ideologică antigrecescă susținută de cronicar interferând polemic cu poziția favorabilă grecilor, susținută de o parte a boierimii locale:

(28) „Oh, oh, oh! săracă Țară Moldova și Țară Muntenească, cum vă pitrețiți și vă dezmerdați cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite, și fără de milă de stăpânii noștri, care singuri noi ț-am poftit și ț-am aflat! Nu ne săturam de domni de țară, nici de măritat fetele după peminteni, ce dzăcăm că-s proști și săraci. Și alergați la cei străini, greci, de-i apucați cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i punet în capul mesâi. Iacă la ce am vinit! Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrimi pre obraz și cu suspinuri la Dumnădzău străgând. Iar altă puteri, fără-a suspina la Dumnădzău, n-au rămas. Ia priviți pre țările megieșilor cum țin pre cei străini! Le dau di mâncat, iar la sfat sau în capul mesâi nu-i pun, nici îi amestecă. Și pentru acee trăiesc prostimea lor pân-acmu necălcată. De-ș dau vo fată după vun străin, prè cu greu, dar moșan nu-l primăscu, nici la sfat. Și pita ce o mânâncă, cu vârsari de singe și cu multă ostineală și grijă și slujbe, o mânâcă streinii prenr-alte țări” (p. 360-361).

Este interesant cum alege Neculce să opereze separația formală a vocilor: într-o primă fază enunțarea pare să fie solidară, exprimată de persoana I plural: „Nu ne săturam de domni de țară, nici de măritat fetele după peminteni”, verbul *dicendi* introduce perspectiva străină: „ce dzăcăm că-s proști și săraci”, pentru ca în secvența următoare disocierea ideologică să afecteze formal discursul, exprimat deja la persoana a II-a plural: „și alergați la cei străini, greci, de-i apucați cari de cari să vă hii gineri, că-s cilibii și bogați, și le dați moșii și-i punet în capul mesâi”. În următoarea secvență, tonul devine polemic, cronicarul recontextualizând critic perspectiva ideologică străină: „Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrimi pre obraz și cu suspinuri la Dumnădzău străgând”. Și mai departe, argumentându-și punctul de vedere în favoarea ginerilor autohtoni, „pemânteni”, needucați și fără maniere („proști”), dar, se presupune, cinstiți, Neculce citează ironic punctul de vedere opus: „Ia priviți pre țările megieșilor cum țin pre cei străini! Le dau di mâncat, iar la sfat sau în capul mesâi nu-i pun, nici îi amestecă. Și pentru acee trăiesc prostimea lor pân-acmu necălcată”. Desigur, în această argumentație antigrecescă, este proiectată din nou o înaltă perspectivă etică: grecii sunt de neam bun, educați și bogați, dar

profund corupți. În ierhia morală creștină, pe care Neculce o aduce în prim-plan, dincolo de această polemică, cinstea este o virtute, iar bogăția, fala și trufia – atribute negative, vicii de care trebuie să ne ferim.

Disocirea enunțiativă permite sesizarea în cronica lui Neculce a unei atitudini contrare față de greci, dispusă cumva în fundal, dar cu atât mai semnificativă. În fapt, mișcarea pro-grecescă era dominantă în epocă, de unde accentele patetice ale discursului cronicarului, obligat să asiste neputincios la abdicarea interesată a conaționalilor săi de la prerogativele lor legitime. Mișcarea retorică extem de abilă a lui Neculce, care asigură obiectivitatea cronicii sale, este de a asocia valorile morale spiritului autohton, iar pe cele imorale străinilor (grecilor) și mai ales de a-și susține cu argumente valide discursiv (prin exemplificări concrete, foarte plastic puse în evidență) poziția sa ideologică. O poziție care exprimă destul de bine o percepție populară, atestată nu atât în texte, cât fixată în limbă, de semantismul special cu care neogrecescul *chiverno* „a governa”, „a administra” l-a dobândit în limba română după epoca fanariotă: „a se căpătui”, „a se îmbogăți rapid”²⁷.

5. Concluzii

Cronica lui Neculce se face purtătoarea unor valori morale (cinste, loialitate, cumpătare, credință) în acord cu imaginarul etic al epocii sale. Discursul se structurează după unele dominante mentale, evaluările fiind dispuse strategic în planul presupuzițiilor, ca și cum ar corespunde așteptărilor unui anumit public. Neculce își creează în acest mod o identitate discursivă de boier autohton onest, obiectiv și patriot care este pusă în balanță cu imaginea străinului, a grecului corupt, neloial, lacom, trufaș. Repetăm, *ethosul* se referă la o „corporalitate subiectivă”, este o proiecție pe care cronicarul o configurează, proiecție filtrată prin reprezentările mentale, sociodiscursive, ale unei comunități. Astfel, Neculce reușește să-și obiectiveze discursiv percepția negativă asupra grecilor, iar faptul că această percepție poate fi suspectată de subiectivism devine neesențial.

Alimentată din istoriile orale și legendele populare, din anecdote și bârfe, cronica lui Neculce este mai realistă și mai autentică decât construcția literară livrescă, mai exactă în privința datării evenimentelor, a lui Miron Costin, de exemplu, sau decât cele ale majorității istoricilor moderni, care își propun să așeze faptele într-o paradigmă potrivit unui model teoretic preconstruit; este realistă în sensul istoriei mentalităților, pentru că ne permite să întrezărim imaginarul acestei epoci, modul propriu în care moldovenii veacului al XVIII-lea gândeau și se raportau la evenimente. Prin tehnica sa intertextuală, vocea auctorială permite vocii publice, veselă sau disprețuitoare, amalgamată și

²⁷ Preluăm această notă etimologică din Georgescu 1992: 89.

necenzurată, să-și facă simțită prezența, iar perspectivei narative să se obiectiveze. Neculce este el însuși un personaj integrat în acest tablou, nu o figură critică exterioară, cu o viziune mai mult sau mai puțin tezistă; de aceea, relatările lui au relief și expresivitate și consonează cu celelalte voci și perspective evaluative ale veacului său.

Construcția argumentativă în cronică lui Neculce se face prin narațiune, la nivel macro- și microtextual, scopul autorului fiind nu numai relatarea evenimentelor în ordinea lor cronologică, dar și extragerea unui sens etic din aceste evenimente. Deși acest aspect este subliniat de majoritatea comentatorilor, unii dintre ei caută totuși în opera lui Neculce observație social-politică, proiectând critic asupra acesteia o perspectivă istoricistă pe care omul veacului al XVIII-lea nu avea cum să o aibă²⁸. O observație a lui Auerbach referitoare la modul specific anticilor de a considera lucrurile (pornind de la *Analele* lui Tacitus) este valabilă de fapt pentru întreaga istoriografie europeană prepozitivistă, modelată după criteriile morale și spirituale, nu după explicație sociologică și economică de tip raționalist: „[Anticii] nu vedeau forțe, ci vicii și virtuți, succese și erori; modul cum puneau ei problema nu este evoluționist, nici din punct de vedere spiritual, nici material, ci moralist” (Auerbach 2000: 39). Privită în acest sens, cronică lui Neculce este expresia perfect coerentă a istoriografiei premoderne, în care perspectiva subiectivă este o parte esențială a construcției retorice și istorice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Amossy, R., A. Herschberg Pierrot, 1997, *Stéréotypes et cliché : langue, discours, société*, Paris, Nathan.
 Amossy, R., 2000, *L'argumentation dans le discours. Discours politique, littérature d'idées, fiction*, Paris, Nathan Université.
 Aristotel, 2004, *Retorica*, București, Editura IRI.
 Auerbach, E., 2000, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, Iași, Polirom.
 Authier-Revuz, J., 1984, «Hétérogénéité(s) énonciative(s)», în *Langage*, n° 73, pp. 98-111.
 Bahtin, M., 1982, *Probleme de literatură și estetică*, București, Editura Univers.
 Barthes, R., 1957, *Mythologies*, Paris, Seuil.
 Breton, Ph., 2003, *L'argumentation dans la communication*, Paris, Éditions La Découverte, coll. « Repères ».

²⁸ Deși admite că „nu ne putem aștepta de la Neculce la o observație științifică a fenomenelor” (1977: 331), Al. Piru (1977: 330) consideră însă ura cronicarului față de greci drept o expresie a protestului său „celui mai vehement [...] împotriva uneltelor dominației otomane” (1977: 330); în sens contrar, i s-a reproșat lui Neculce faptul că omite să consemneze începerea domniilor fanariote, un eveniment care nu ar fi trebuit să treacă neobservat unui istoric (Mazilu 2005: 156). La rândul său, Nicolae Manolescu afirmă că Neculce nu are capacitatea lui Costin de a sesiza esențialul și nici ierarhia corectă a evenimentelor. [...] Informațiile de ordin anecdotic primează asupra celor economice, politice sau sociale (1997: 74). De altfel, Nicolae Manolescu pare a duce contradicția critică la extrem atunci când îl consideră „un prozator înăscut, ca nimeni altcineva în întreaga noastră literatură medievală”, reproșându-i totuși neînțelegerea reformelor [iluministe] ale lui Petru cel Mare, spiritul autohtonist, antieuropean și anti-universalist (1997: 73-74). (subl. n.)

- Cavillac, C., 1995, «Vraisemblance pragmatique et autorité fictionnelle», în *Poétique*, nr. 101, pp. 23-46.
- Călinescu, G., 1982, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Minerva.
- Charaudeau, P., 2005, *Le discours politique. Les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert.
- Danblon, E., E. de Jonge, E. Kissina, L. Nicolas (éds.), 2008, *Argumentation et narration*, Bruxelles, Editions de l' Université de Bruxelles, coll. „Philosophie et société.
- Ducrot, O., 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Hermann.
- Duțu, Al., 1982, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Univers.
- Genette, G., 1987, *Seuils*, Paris, Seuil.
- Georgescu, V., 1992, *Istoria românilor*, București, Humanitas.
- Habermas, J., 2005, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, București, Comunicare.ro.
- Hyland, K., 2005, *Metadiscourse, Exploring Interaction in Writing*, London, New York, Continuum.
- Ionescu-Ruxândoiu, L., 1991, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxândoiu, L., 1997, „Structuri dialogale la cronicarii moldoveni”, în LR, XLVI, nr. 1-3, pp. 119-124.
- Ionescu-Ruxândoiu, L., 2003, *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Editura All Educațional.
- Kapferer, J.-N., 1993, *Zvonurile*, București, Humanitas.
- Kerbrat-Orecchioni, C., 2005, *Le discours en interaction*, Paris, Armand Colin.
- Maingueneau, D., 2007, *Analyser les textes de communication*, Paris, Armand Colin.
- Manolescu, N., 1997, *O istorie critică a literaturii române*, București, Fundația Culturală Română.
- Mazilu, D. H., 1991, *Vocația europeană a literaturii române vechi*, București, Minerva.
- Mazilu, D. H., 2005, *Studii de literatură română veche*, București, Editura Academiei Române.
- Olmos, P., 2014, „Classical Fables as Arguments: Narration and Analogy”, în H. J. Ribeiro (ed.) 2014: 189-208.
- Pageaux, D.-H., 1994, *La littérature generale et comparée*, Paris, Armand Colin.
- Perelman, C., L. Olbrechts-Tyteca, 2008, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles.
- Piru, Al., 1977, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ribeiro, H. J. (ed.), 2014, *Systematic Approaches to Argument by Analogy*, New York, Dordrecht, London, Springer International Publishing.
- Sbisà, M., 1999, “Ideology and the persuasive use of presuppositions”, în J. Verschueren (ed.) 1999: 492-509.
- Sperber, D., D. Wilson, 1978, «Les ironies comme mentions», în *Poétique*, 36, pp. 399-412.
- Stoica, G., 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Ștrempel, G., 1982, *Introducere*, în Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva.
- Verschueren, J. (ed.), 1999, *Language and Ideology. Selected Papers from the 6th International Pragmatic Conference*, vol. I, Antwerp: International Pragmatic Association.

Surse

- Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv, de Iorgu Iordan. Ediția a II-a revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, Editura Academiei RSR, 1972.

